

אפרים מלמד

מלמד אפרים
אפרים מלמד

נאום בשנת 1910
נבחר כ' האל תש"ט
4.8.69
רמת יוחנן

לאבות -
כל אטמונתך
איפה הם עכשיו
ומה הם עכשיו
כל אטמונתך.
לנקד מן האדמה
ובכזו ובשמי.
מתקם כמרים
איפה הם עכשיו
היכן
עדימה
ולקדמה

ואיפה אטמונתך
ולך
כך האדמה
זו שנאבקת בה
לפני עיני
לפני עיני
והיא
חובת אותך
השקט
והמחנה שלך
לסדר.

בנינויל.

בזרק בח"ס

ל"ב בקבר אחר מאיר

אפרים אחי ורעי נעורי. רק ימים ספורים עברו מאז נסענו יחד ללוות את ירמיהו, חברנו, למנוחת עולמים. נסיעה אילמת. נסענו ושקטנו כאילו נכרתה המילה מפינו. ומתאוס, בעוד ההנה בידך והעין נעוצה אל תוך המרחב, פרצת את השתיקה, וגילית לפני את סיומם של הרהורים שנתרקמו בתוכך משך אלם הנסיעה הזאת. „ראה, מאיר“, אמרת לי, „הן אח לנו המוות שיום יום אורב הוא בדרכים, ומציץ מבינות הסלעים. שומה עלינו ללמד להישיר מבטנו מולו ללא מורד, ובאותו אומץ עקשני המלווה אותו כשהוא מופיע בתוך מחננו בראש חוצות, או מתגנב בחשאי על בהונות רגליו — לחטוף, לחטוף ולבצע זממו“.

אכן אפרים, נחטפת מאתנו ללא עת, ואין להשיב. ומי יודע אם כבר אז לא היה מבטך האמיץ מכוון ישר אליו — ללא מורד וללא פחד, מי יודע? לא הרבית ברמזים.

נערים בני 15—16 היינו, בתוך כותלי בית-ספר עברי אחד, ושם התחלנו יחד לרקום את מסכת עתידנו — ציון. תוך כדי עבודה ולימודים יצקנו איתן את אושיות ביתנו הקטן. החלטנו להתעלם מהמציאות הסובבת אותנו וליצור לעצמנו מציאות אחרת, הדומה יותר למציאות אשר מעבר לימים ומעבר לגבולות. הקימונו קי-רות וגג — והנה עמד ביתנו הקטן — קבוצה בזעיר אנפין, אשר איוותה את ציון למושב לה.

אפרים, רעי, מיתת נשיקה זו שבה זכית — מוטב היה אילו נשתהתה בכמה עשרות שנים. אך מכיוון שכך וכך הוקצבו לך ימי שנותיך בחלד, מצווים אנו להוריד ראש ובעל כורחנו לענות אמן. ואם יש נחמה כלשהי אחרי מות הקרוב והאהוב, הריהי נובעת מתוך הידיעה שהאיש חי את ימיו — במלואם. מלאי ענין ומלאי סיפוק, מתוך הרגשה של יצירה וממלוי מאווייו הפרטיים והכלכליים בתחומי העם והארץ.

אילולא היית, אפרים, מלא כל הארץ יום יום ושעה שעה — גומע ארץ ומרחביה — הייתי ממשיך לאותו עץ יהודי, עתיק, רענן ופורה השתול על פלגי מים רבים, אשר פארותיו תמיד ירוקים ושורשיו מעוגנים היטב בתוך אדמתו ויונק מלשדה.

האדמה הזאת אשר התבשמת בריחה ואשר אליה אתה נאסף היום כתינוק על חיק אמו — היא ודאי תשיב לך כגמולך אשר גמלת לה כל ימי חיך.

דרכו של אפרים לקבוצה

השנה ימלאו 40 שנה לעלייתה של „קבוצת דיטרויט“ — הנחשבת בעיני רבים כקבוצת החלוצים המאורגנת הראשונה מארה״ב.

אפרים היה אחד ממייסדי קבוצה זו. 40 שנים אלו הן גם שנות חברותו של אפרים בקיבוץ. הוא הצטרף ל„קבוצת הצפון“ עוד בהיותה בגניזר, התקשר לחברים ולהוי של קבוצה זו מהפגישה הראשונה. ככל זאת רצה להתנסות גם בחיי הקיבוץ הגדול והלך יחד עם עוד מספר חברים להציג שנה לקבוצת גשר, ע״י נהריים, הגרעין של אשדות יעקב. חזר לקבוצת הצפון והספיק להיות בין הראשונים אשר עלו להתישבות במגדל אשר בעמק זבולון: היא רמת יוחנן של היום.

בשנים הראשונות עבד אפרים כמו כל חברי הקבוצה בנטיעות יערות קק״ל, בעבודות בנין, בניקוי תעלות הניקיו לייבוש ביצות עמק זבולון, בכריית בריכות הדגים הראשונות בארץ, בכורדני, בסיקול שדות, ובעבודות הקלאיות שונות. לאחר גילוי המים והתחלת ניצולם להשקיית שדות, היה מהראשונים שהחלו לפתח את ענף המספוא במשק, ביסס אותו והיה למרכזו הראשון. כבר אז ידע בצד העבודה המעשית להתעניין, לקרוא, ללמוד ולחקור בתורת החקלאות ולרכוש בכוחות עצמו את הידע התיאורטי. צורף לצוות העובדים של מכון „הורע“ כמעט בראשית היוסדו. המפעל כולו עוד נמצא או ברמת יוחנן. הוא העמיק בידיעותיו בחקלאות, התפתח יחד עם המפעל והיה בין בכירי המדריכים בארץ לגידול זרעי פלחה ומספוא.

חייו של חבר קיבוץ הם כספר פתוח לכל החברים. כולנו הכרנו את אפרים על מעלותיו ומגרעותיו, את החיוב ואת הקוצים שבאופיו. הוא ידע להיות חבר מסור ללא גבול, אך היה בו משהו מהציניקן אשר לא נמנע מלהתל באנשים. הוא היה אב אידיאלי המוצא תמיד זמן עבור ילדיו, למלא את חייהם תוכן וענין, איש התרבות היה ומצא ענין בכל דבר אמנות, אהב לקרוא שירה וכל ספר טוב. יחס מיוחד היה לו להופעות על הבמה. התמסר לחריטה בעץ כתחביב, והגינה ע״י ביתו היתה תמיד מהיפות והמטופחות בחצר המגורים. איש שיחה היה וגם ידע לשמוח ולצחוק ולהשתפך בשירה חסידית עד כלות הנפש. בעבודתו כמדריך לגידול זרעים הכירו אותו רבים מאוד כחביב הארץ וידעו להעריך את כשרונו ומסירותו. גם לאחר שחלה והכיר את מצבו האמיתי אולי יותר מאחרים, לא הפסיק מלהסתובב במשקים ללא חשבון של זמן, כאילו אצה לו דרכו.

את אפרים הצעיר, את פראדי כפי שקראנו לו, הכירו אך מעטים. גם חבריו הקרובים בארץ לא ידעו הרבה על הנער והעלם האמריקאי אשר, יחידי מבין משפחתו הענפה, ידע בכוחות עצמו להעפיל ולעלות לארץ-לישראל, להעמיק שרשים בחיי המולדת, בחקלאות ובחיי שיתוף בקבוצה.

אפרים נולד ב־1910 בעיירה קטנה „גובויה אושיצה“, אשר בפלך פודול באוקראינה. הוא היה הילד השלושה-עשר בין 14 אחים ואחיות. המשפחה היתה עניה והתפרנסה מחנות קטנה של דברי עור. האב חסיד אדוק, והאם עוסקת בעניני היום-יום והפרנסה. אפרים למד ב„תור“ כמו כל הילדים היהודים בעיירה. אחיו, יעקב, מספר לנו כי כבר בילדותו הראה כשרונות מיוחדים בלימודים. הרבי היה אומר עליו כי הוא „גאון“ והועיד לו עתיד מפורא. בהיותו בן 9 מתו עליו שני ההורים, תוך תקופה קצרה של חודש ימים. המשפחה התחילה להגר לאמריקה וב-1920 לקחו גם את אפרים. הוא הגיע לדיטרויט. אחותו הבכורה, מרים, אמצה אותו למשפחתה. הוא חי בביתה והיא כאם לו עד יום עלייתו לארץ-ישראל.

לא עבר הרבה זמן והנער המהגר מהעיירה הקטנה באוקראינה הפך לילד אמריקאי לכל דבר, השפה האנגלית היתה שגורה על פיו והוא השיג את יתר בני גילו וסיים יחד איתם את לימודיו העממיים ובבית-הספר התיכון. הוא הצטיין בלימודיו, ובטכס הסיום הוכרו כתלמיד הראשון בכיתתו וקבל את הציון הגבוה ביותר, את „סוממה קום לאודה“. הוא חשב להמשיך בלימודים באוניברסיטה של העיר, כדבר מובן מאליו, אך לא שם לו כמטרה רכישת מקצוע, הלימודים היו כלליים ביותר, לימוד לשמו לרכישת ידע והרחבת אופקים. במקביל ללימודיו בבתי-הספר הכלליים של המדינה למד בתלמוד-תורה של „בתיה“ס העבריים המאוחדים“ של העיר. אחוז גבוה למדי של הילדים הנוער היהודי בעיר לא קיבל חינוך יהודי כלשהו. מרביתם של אלה אשר נשלחו ע"י הוריהם לבית-ספר עברי או יידישאי הסתפקו בלימודי יום א', פעם בשבוע, כשבתי-הספר הכלליים סגורים. כמעט כולם מבין אלה הפסיקו את לימודיהם בהגיעם לבר-מצוה. בניגוד לזה למדו בבית-הספר העברי בו ביקר אפרים 5 ימים בשבוע, כשעתיים כל יום, אהה"צ. חלק מהתלמידים המשיך ללמוד בבית-הספר התיכון העברי של אותו בית-ספר.

אין זה דבר פשוט כשביל נער, בזמן שמרבית חבריו מבלים במשחק, במנוחה, או בהכנת שיעורים, להסתגר בין כותלי בית-ספר נוסף ולוותר במידה מסוימת על הרבה תענוגות שהם מנת חלקם של האחרים. אפרים היה בין המעטים שעשו זאת. הוא סיים את בית-הספר העברי היסודי והמשיך בתיכון. הוא עשה זאת מרצונו התופשי, ללא לחץ או השפעה מיוחדת מצד משפחתו.

ללימודים בבית-הספר העברי היתה השפעה חזקה ביותר על עתיד דרכו של אפרים. היה זה בייס עברי מתקדם. מגמת החינוך היתה להעניק, ככל האפשר, ידע ביהדות, בדת ובשפה העברית. היה זה המוסד החינוכי היהודי המרכזי בקהילה היהודית של דיטרויט אשר מנתה אז כ-60,000 נפש. הוא ראה את תפקידו בחינוך ובביסוס החיים היהודיים בקהילה זו. אפרים רכש פה את ידיעותיו הבסיסיות בשפה העברית ובתולדות עם ישראל. אך יותר מאשר מהלימודים בכיתה הוא הושפע מהרוח אשר שררה בימים ההם בבית-ספר זה ובעיקר בחיים הציבוריים של הקהילה היהודית והתנועה הציונית, אפרים ספג מהם את האהבה וההודות עם העם, השפה והארץ. ובבוא העת ידע לתרגם זאת לשפת המעשה.

ב-1927 נפגשו שלושה תלמידים מהכיתות הגבוהות של התלמוד תורה, אשר אחד מהם היה אפרים, והחליטו להתארגן בקבוצה אשר תתכונן ותכשיר עצמה לעלייה לארץ-ישראל ולחיי הקיבוץ. ספק רב אם גם להם עצמם היתה ברורה הדרך בה ילכו, ואולי אפילו לא הבינו את התחום המעשי של המטרה שהציגו לעצמם. היתה זו התעוררות עצמית, ספונטנית, לא היה גורם שיכול היה לשמש להם דוגמא, ממנו ילמדו את אשר עליהם לעשות. בארה"ב, עדיין לא היתה קיימת תנועת נוער ציונית אשר תחנך להגשמה. השוה"צ היה בראשית התארגנותו והתרכז בעיקר בניו-יורק, „פועלי ציון“ הצעירים ה„גורדוניה“, אשר לאחר שנים מספר התאחדו ויצרו את „הבונים“, היו גם כן בראשית צעדיהם, ורק כסניף של צעירים ע"י המפלגה הבוגרת. ב„ספר הקבוצה“ רשמו כי ההחלטה להתארגן כקבוצה חלוצית באה בעיקרה מתוך כוח המשיכה של האידיאלים לבנין הארץ והקמת חברה צודקת המיוסדת על חיי שיתוף. לא היה שום לחץ כלכלי, תנאים קשים או אנטישמיות שיכלו להיות גורם להתארגנות זו.

משפחתו של אפרים עברה בינתיים כמעט כולה לארה"ב, ורובה התרכז בעיר דיטרויט. אחדים מבני המשפחה עלו כבר על דרך התבססות והתעשרות יחסית. רובה ככולה היתה זו או משפחה שמאלנית שייצגה את כל גווני הקשת של הרחוב היהודי. היו ביניהם קומוניסטים, בונדיסטים, יידישיסטים, וגם אהרי הציונות. לאפרים היה צורך ברצון עז ובאמונה עמוקה להיחלץ מכל אלה ולעלות על הדרך שבה בחר.

אחר ייסוד הקבוצה המשיך עוד אפרים למעלה משנתיים בעיסוקיו הרגילים: למד באוניברסיטה יעבר חלקית אהה"צ. הערבים, השבתות וימי א' בשבוע היו קודש לקבוצה. אסיפות, הרצאות, טיולים וסמם מפגשים חברתיים היו נערכים כמה פעמים בשבוע. הלכו בצוותא לתיאטרון, לקונצרטים ולהופעות אמנותיות אחרות — בעיקר כאשר זה היה קשור עם ארץ-ישראל. נפגשו עם כל השליחים מהארץ ומההסתדרות. ביניהם היו זלמן רובאשוב (הנשיא שור), גולדה דאירסון (מאיר), שמואל דיין ז"ל ועוד. כולם עוררו אותם וחיוקו את רוחם. הם קיוו לראות בהם התחלה של תנועה חלוצית מאמריקה. אפרים היה ער ופעיל מאוד, וכמעט לא נעדר מאף אסיפה או מפגש. הוא אהב להתווכח ולהתפלסף על ספרים וענינים אבסטרקטיים והיה שוכח בשעת מעשה עולם ומלואו. במפגש חברתי, היה תמיד שופע הזומר ושובבות.

ב-1929 החליטו כי הגיעה העת לעבור להכנה מעשית לעליה. אפרים הפסיק ללא התלבטויות את לימודיו באוניברסיטה. הקבוצה רכזה את הכסף אשר ברשות כל אחד מהם לקופה משותפת. לחלק מהם לא היה מה להכניס כי עוד היו סמוכים על שולחן הוריהם. אפרים הכניס את הסכום הגדול ביותר. הם נרשמו לקורס של ארבעה חודשים במכללת מיישיגאן לחקלאות. הקורס כוון לבני איכרים, להוסיף ביסוס תיאורטי לידע המעשי שלהם. לעומתם הקבוצה הוו חסרה כל ידע מעשי בחקלאות. זו היתה גם הפעם הראשונה ששמעו הרצאות בנושא, אך היתה להם התלהבות ורצון לדעת והם לא פגרו אחרי יתר התלמידים.

בגמר הקורס לחקלאות שגרו משלחת לניו-ג'רסי, לתור אחר מקום בו אפשר לקבל גם את ההכשרה המעשית בעבודה החקלאית. שם פגשו באיכר יהודי שהציע להעמיד לרשותם את אדמת המשק שלו, אשר בהייטסטון. הוא נתן את ההדרכה והידע ומחצית הסכום הדרוש לזרעים, והם נתנו את החצי השני של הכסף ואת העבודה. כך נוסדה חוות החכשרה הראשונה בארה"ב. הנסיון עלה יפה, למעלה מהמשוער. חוויות חייהם ועבודתם בהייטסטון לא יישכחו לעולם ע"י אלה שהיו שם. המקום נהפך למרכז השראה לרבים מאוד מהנוער בעיר ניו-יורק הקרובה, אשר היה להם איזה שהוא קשר לתנועת החלוץ ולארץ-ישראל. רק מבחינה כספית הפסידו כל מה שהיה להם. היבולים אמנם עלו יפה, אך היתה זו שנת שיא ביבולים בכל ארה"ב, ואת רוב התוצרת זרקו הימה.

אפרים כאילו נהפך לאיש אחר מהיום הראשון לבואו להייטסטון. הנער היהודי הממושקף, הסטודנט הטיפוסי, הפך לאיכר; הוא ניגש במסירות והתמכרות לכל עבודה. בשדה פשט מעליו את בגדי העיר ולבש בגדי „חלוץ“ כפי שהם הצטיירו בדמיונו. הוא גידל וטיפח זקן בלונדי-ג'ינג'י, וכל גאוותו עליו. גם בנוסעו לעיר ניו-יורק לא שינה מטעמו. כשהוא הופיע במוזיאון או בספרייה העירונית, יחד עם כל החבריה, היו עוברים ושבים מסתכלים בהם ונדים בראשם. כאילו אומרים: מאין הופיעו המשוגעים האלה? אך למי זה היה איכפת? עולמו הפנימי של אפרים היה מלא תוכן. היה נתון כולו במחשבות ובתוכניות על איכר, עובד אדמה עברי, בונה חברה חדשה בארץ-ישראל. ימי שבתות בהכשרה בהייטסטון עברו עליו, על אף קשיי העבודה הגופנית שאינו רגיל בה, בהתלהבות ובדריכות בלתי רגילים.

בדצמבר 1930 הפליג אפרים לארץ עם עשרת חבריו לקבוצה ובסוף החודש הגיע, דרך אלכסנדריה, ברכבת לתל-אביב. כעבור חודש הצטרף יחד עם האחרים לקבוצת הצפון.

משה זמיר

אפרים היה בין מנתי היסוד לענף המספוא במשקנו עת התגלו מים רבים בבאר שלנו. מאז מצא את דרכו בחקלאות: במספוא, בנידולי שדה ואחר-כך בעבודה מקצועית באגודת „הורע“. אכר בה מצא את סיפוקו, השתלם והתעלה במקצועו. לאט, לאט, אך ביסודיות רכש ידיעותיו המקצועיות ב„הורע“. עמדו לו בכך ידיעותיו בלשון האנגלית וכן התענינותו בחקלאות העברית הקדומה. בספרות התלמודית העוסקת בהלכות עבודת אדמה מצא ענין רב ורצה ללמוד מהעבר על חקלאות ההווה. הוא התגאה בכך, שאבותינו בתקופת בית שני ואחריו היו חקלאים טובים ו„מתקדמים“ לעומת החקלאות האחרת במזרח הקרוב.

עיי ביקוריו התכופים במשקים קנה לו אפרים שם בין עובדי השדה בכל רחבי הארץ. גישתו החברית והסברתו המקצועית בליוויית בדיחה מתאימה או מימרה קולעת, חיבבוהו על היוגבים במשקים.

עבודתו היומיומית לא היתה קלה. בחורף ובקיץ, כימי גשם וכימי שרב, התרוצץ בביקורי חרות המיועדים לזרעים ובמתן עצות והדרכה לעובדים. עבודה זו ביצע תוך מסירות למופת. אם כי עבודתו המקצועית העסיקה אותו גם בערבים, לא התרחק מבעיות המשק והחברה. השתתף בוועדות שונות, אהב לעזור בארגון חגים ומסיבות והיה ער לנעשה בחברה ובציבור בארץ.

• ע ק כ י נ י ב

למעטות עם החולין אלימת שבת

כמשורר התהלך בדרכי חייו. כך ארג את רשת פעליו ואת כל המערכת העשירה של קשריו עם אנשים, דברים ומעשים. יונקותיו ינקו כולן ממעיין הפיוט.

אפרים היה פיטן.

לא כל הפייטנים אוהים בעט. אחיותו של אפרים בתבל אחיות פיוט היתה: קו, צבע, צליל, אומר. ברגשות רבה ידע ללכוד רקמות חלום ובנות יופי בכל מקום שמצא אותן; בשולי דרך, בפאתי שדה, ליד גבעולה של שבולת, מעל מגש מהביל בחדר האוכל. הן היו מציצות אליו מאחורי חלוק אבן, מתוך נדמי עץ, ומבין טיפות הממטרה. היה משהו במבטו של אפרים שפול תמיד למרחק, אל מעבר. וכמעט תמיד היתה מרחפת על גניו מעין בת שחוק השלחה אליהן — אל הפיות של חלומותיו וחייו. והן היו רבות, הרבה מאוד פיות. לעיתים הקיפו אותו במעגל צפוף כל כך שסגרו את הנישה אליו ואי־אפשר היה להניע עדין.

אפרים לא נולד ליום קטנות. את החולין, האפור, התפל לא ידע לשאת. ממש פיזית לא מסוגל היה. ואולי לא שלחו לו על כך. במשך הזמן למד אפרים להעטות על החולין גלימת שבת, את האפור לכסות בהילה סטגנית ולהתחמק מהתפל בהומור — ההומור המיוחד.

ההומור המקסים של אפרים, הצחוק המקסים שלו, זה הדבר אשר תפס אותי לאהבה אותו. ואיני יכולה להתיחד עם דמותו של אפרים מבלי לדבר על אהבתי אותו. אהבה שנקשרה עם צחוקו המשותף הראשון סמוך לבואו ארצה כאשר, כמארכת בתפקיד, הובלתי את, "החלוצים האמריקאיים" על מני נופי, "גשר" העצים והפראיים.

קשר הצחוק והדו־שיח אשר הצמיח, השריש, העמיק והיה קיים תמיד. גם בשעות ובשנים של ריחוק עמד והיה. עד לימיו האחרונים כשבילה עם דינה בביתנו וגם אחריכך, עת הוטמן, נמשך. גם היום.

מנסה אני לעמוד על סודו של קשר ידידות זה לאורך ארבעים שנה ויודעת שמכוח מהותו הפיוטית של אפרים צמח ומצחוקו ניוון.

וכמובן היתה ארץ־ישראל. זו הארצית, המתחננת על חייה, הנוטפת זיעה, וזו של מעלה והן אחת — בבשמה של שירי ציון, ורחל, ו"שבולת בשדה". גורי עץ, נטיעות, נערות, מנגינות־עם.

ההזדהות הזאת הרוטטת ללא צורך בתיווכי מלים, "ציונות" ואת של ראשונים אלה המכונים צברים היתה גם ציונותו של אפרים. בפשטותה, מובנת מאליה. "ציונות". אפרים נשא עמו שבת.

ובת הצחוק עודה מרחפת...

שרה יוסף

באצורה

מראשית דרכו בחיי עבודה ומשק בארץ חיפש מוצא למוגו ולכושרו הטבעי, ותוך כך הגיע לענפי הפלחה והמספוא דאז, ולראשית פעולה בארגון עובדי הפלחה, וב„דרך הטבע“ — לאגודת „הורע“, בה פעל ב-25 השנים האחרונות.

עוד בשנת 1940/39 יום אפרים ועדה בהרכב של מזכירות ארגון עובדי הפלחה, אשר באה לבקר שדות חטים רבים באשדות יעקב. משק זה אסף יבולים של 350 ק"ג לדונם — יבולים שעוררו פליאה בשנים ההן.

בשנת 1945 התארגנה ביוזמתו של אפרים שהיה כבר אז איש „הורע“, ועדה ראשונה לביקורת השדות וזו סירה במשקים שבמזרח עמק יזרעאל ובמערבו ונסתה לראשונה להסדיר שיטות ביקורת השדות לקראת עבודה שיטתית שתתן, לבסוף, זרע משובח המניב יכול רב.

הרבה מן ההישגים דעכשויו יש לזכות לזכות מחשבתו וראשית צעדיו של אפרים, עם חבריו הרבים למקצוע ייבדלו לחיים. כל זאת עשו בטרם התפתח המחקר וכשעוד לא היו חוקי ביקורת שדות ותקנות למיניהן.

התסיסה הזאת שבו היתה מביאה לפעמים לידי חוסר סבלנות בצפייה לתוצאות עבודות מחקר וטיפוח הדורשות התמדה וזמן. מאידך גיסא היה ממש מרסן את עצמו בהכינו היטב את הצד המדעי של הבעיות, קשוב לדעות מקצועיות של האחרים. חריף היה במחשבה ובויכוח מקצועי. עצתו היתה נשמעת בכינוסים ובוועדות הרבות.

היה לו כושר הבעה עברית למופת, בעל פה ובכתב, יכולת שיכנוע והיגיון מקצועי רב. ניהן בכושר תצפית יוצא מן הכלל ובכשרון אנאליטי רב. אוטודידאקט טיפוסי היה. מתוך לימוד עצמי וקריאה רבה, סיורים בחו"ל ובעיקר התמדה באגירת ידע — הגיע לרמה מקצועית גבוהה. שנים רבות נתנו מפקחי „הורע“, ואפרים בראשם, במישורין ובעקפין, הדרכה מקצועית לחקלאים בענייני כרבים, מחזור זרעים, זיבול, זנים, דגנים, קטניות, מחזור וכיוצא בזה.

אפרים היה ממעצביהם העיקריים של שיטות ייצור זרעים בארץ, באופן מסחרי וכמותי. הרבה משיטותיו, עצותיו ורעיונותיו היו במרוצת השנים לנכסי הכלל. היה מארגן, מתאם ומדריך הייצור ותמיד ידע להביא ולהציג בעיות למטפחים. ייזכרו לזכותו שדות האספסת הנרחבים בעמק בית שאן ובמשקי החולה וגם העבודה הרבה שהשקיע בזמנו בגידול אפונת בקר בקיץ, בקיה ארגמנית ועוד.

נגסה לציין, בין עיסוקיו הרבים מאוד, שלושה נתיבים בולטים של פעולה ויצירה:

(א) תלתן מושגבי לזרעים.

אפרים הגה אגרוטכניקה מיוחדת שהעבירה גידול זה ממחסור כמעט כרוני בזרעים לעודפים. הוא התאים לגידול זרעים זה שיטה אכסטיביית של זריעת בקיה לשחת עם תלתן מושגבי לזרעים, במקום מה שהיה נהוג שנים רבות — גידול אינטנסיבי של שדה תלתן לבדו (ומוה קציר אחרון לזרעים).

(ב) פיתוח ייצור זרעים של עשב רודם.

במוסדות המחקר כמעט אין עוסקים בבעיות הקשורות בגידולו של עשב זה, ובכלל בגידולים שבהם יש הבדל בין התוצר (ירק או שחת) ובין זרעים, כגון רודם, פנסילריה, סתוויון ועשבי מספוא אחרים. ביוזמתו של אפרים, וביצוע מספר משקים, מקבלים אנו כעת כמות ניכרת של זרעי מפוא כתוצר לוואי של הגידול.

(ג) אספסת.

עיקר העיקרים של התמסרותו וחיבתו. אפרים התמסר במשך שנים לבעיה זו של ייצור זרעי אספסת באהבה ובהודות ממש, וכל שאיפתו היתה להרחיב ענף זה לגידול זרעים לייצוא. הוא היה בין המעטים המאמינים שמגידול זרעי אספסת אפשר לעשות ענף חקלאי מיוחד ונפרד, ענף של מתמחים מיוחדים וענף מכניס.

בפעולתו בוועדת ביקורת ובעוד ועדות ציבוריות, מקצועיות וממשלתיות רבות, רכש איש משק ואיש שדה זה אימון רב בין החוקרים ובין החקלאים, הודות ליידע הרב שצבר מתוך עבודתו בקרב היוגבים. הוא היה אחד מאלה שהעבירו לאחרים ידע רב בנושאי זרעי הבר, תבואות קיץ, עשבי מרעה ועוד.

אפרים נלקח באמצע פעולו ובמלוא כושרו, אולם בשנים האחרונות הספיק ליהנות מפרי רעיונותיו בשדה. רמת יבולים גבוהה — מקורה, נוסף לשיטות אגרוטכניות, בזרע משובח; ובה חלקו של אפרים כה רב.

זכרו יונצח בהמשך טיפוח משק הורעים והגדלת היבולים.

אנו, חבריו לעבודה, קבלנו את עובדת שירותו את ענין החקלאות, כאחראי לייצור זרעי גידולי שדה בקנה מידה ארצי, כדבר מובן מאליו. יחד עם חברו למשק, מנדל רייזנר ז"ל, דבק במשימה של ייצור זרעים בארץ, והיה מאושר בראותו שהרעיון הפך למפעל משגשג. נדע ונזכור כי הדבר הרשג לא מעט הודות לאותה עבודה מתמדת ושקטה של אפרים במשך קרוב לשלושים שנה.

אפרים ניחן בכושר ראייה לעומק ובחשיבה מקורית.

כשם שידע למצוא צורה אמנותית גלומה בענף יבש, בשבר ענף ובשורש מעוצה, כך ידע להשקיף למרחקים אל מעבר לעבודה היומיומית ולהתוות קווים לפיתוח ייצור הזרעים לטווח ארוך.

הנן שויאר

אפרים היה בעל ידע רב ומצא פתרון מתאים לכל בעיה מקצועית. היה חבר יוצא מהכלל בעבודה עם שיתוף פעולה מלא בכל השטחים. לפני מלחמת ששת הימים ולאחריה, כאשר היה מחסור רציני במשאיות, החלטנו במכון „הזרע“ לעבוד 24 שעות ביממה ולקבל את התבואה מהמשקים במעט המכוניות אשר עמדו לרשותנו. העמיסו כמה פעמים ביום בזה אחר זה כדי להקל על המשקים בעונת הקציר. באותה תקופה היו מאנשינו בצבא, ואלה ששגשגו במקום מילאו תפקידים נוספים ועבדו שעות רצופות רבות, כדי להתגבר על לחץ העבודה.

לאחר כמה שבועות, ראיתי שהעובדים שלנו ממש כורעים תחתם והסברתי זאת לאפרים. הוא נתן לי תשובה במלים אלו: „אין דבר, כך בנינו את הארץ במשך שנים וכך נמשיך.“
דוד פלברדי.

האימרה הפלמחית הידועה, „המצב חמור אבל לא רציני“ היתה מונחת ביסוד אפיו של אפרים ובקסמו זה הפך שהות איתו בשדה לביילוי. היה לו חיוך קונדסי של אדם המחפש את ההומור בכל מעשי ידיו, והודות לזה יכולנו תמיד לצחוק ולהשתעשע גם כשהענין היה חמור או מכביד. האהבה לגידולי השדה ולצמח וההסתכלות הצמודה לפרטי פרטים גרמה לכך שלאט לאט הוא הפך לכתובת מוכרת ומוסמכת לקביעת מצבו וסיכויו של שדה או גידול מסוים. ביסוד פעילותו החקלאית והמקצועית היה כיוון מסוים ומוגדר מאוד: על חברת הזרע לעסוק אך ורק בגידולים שניתן לגדלם ולא להשקיע את הכוחות בדברים שאין להם סיכוי או שייצורם יקר ומסובך מדי.

בצער היה אומר: „צריך להשלים עם זה שאת הגידול הזה צריך לייבא“.

הכרתי את אפרים כמפקח שבא לסייר בשדותינו ומביא איתו ידע וחידושים בהכרת טיב הצמח ויכולתו להניב. מדריכים התחלפו, אנשי מחקר באו והלכו, עסקני הארגון הופיעו ונעלמו, הגורם הקבוע בכל המחזור הזה היה אחד, אפרים מלמד, שהופיע מדי עונה בעונה, פסק את פסוקו וביקש: „אל תבזבו יכולו של שדה זה, הוא נחוץ לי!“

רואים אנו מה רב ערכה של העבודה המשותפת בין הידע המצוי במוסדות מחקר והדרכה, והיומה היוצרת של החקלאי בשדותיו. הננו עדים לכך שדור חדש של חקלאים משכילים מתחיל לתפוש מקום בשורה אחת עם אנשי מדע. איוון חדש של הכוחות בא לביטוי בוניקה ליבולי שיא בחיטה, כותנה וירקות. אפרים הגה, למד ועשה רבות לקידום מפעל „הזרע“, לטובת החקלאי והצלחת משימותיו בשדה.

ברוך יציב

האחיין והרצין

איש מעש ורבי פעלים היה אפרים, שקוע בעבודתו מבוקר עד ערב, ובהיותו במשקים היה נשאר עד שעה מאוחרת בלידה בשיתה ממושכת עם חקלאי המקום. קל תנועה היה להפליא והיה מרבה לבקר במשקי הפלחה שעסקו בריבוי זרעים, "טהורים" ומשובחים, והיו באחריותו הישירה. כבא כוח, "הורע" היה משתתף בדרך קבע ב"ועדה לביקורת השדות" שנוסדה ביחוסו של פרוץ מ. פלאות ז"ל, בוועדה זו היו משתתפים קבועים חוקרי הפלחה בתחנות החובות ועכו, המדריכים החקלאיים מתחנת החובות ומוזכר ארגון עובדי הפלחה.

אפרים היה הרוח החיה בוועדה זו. בהיותו החוגש על כל השדות לריבוי זרעים בכל רחבי הארץ היה מאתר את השדות, יחד עם ב"כ המשק המבוקר, ומדריך אותנו בכל הפרטים האגרוטכניים הנוגעים לשדות הזרעים.

היה בעל שיחה מלבבת וקולחת, מתבל דבריו בהלצות מבדחות ולפעמים אף מלוות בעקיצות שיטיות אגב צחוק. עם מכריו הוותיקים היה נפגש תמיד בתרועת צהלה ובמאור פנים, תוך לחיצת יד חזקה וחמה.

עם זה יכולת להבחין ברשמי פניו גם ארשת רצינית, המעבר מהתלוצצות קולנית לדומיה מרצינה היה מפתיע במידה כזו שהיית מתקשה להבחין בין חיוך לרצינות. דומה היה כי הוא מרצין בחיוכו ומחייך ברצינותו.

כפעם האחרונה ניפגשתי עם אפרים לפני פחות משנה, בסיור הוועדה לביקורת זרעים בשדות עסק יזרעאל המורחי. ביקרנו שדה חומצה של בית השיטה. השדה היה מרהיב עיניים בצמחי היפים ובצבעי הפרחים משקי הלב. לפתע ניגש אלי אפרים עם צמח בידו וביקשני להגדיר את זנו. אני, שהייתי רגיל לשובבותו הרבה, על נסיונותיו ל"הכשיל" את הנשאל ע"י הגשת... עשב בר, הופתעתי לראות בידו צמח חומצה גבוה בעל פרחים חומים-אדומים שבלט בין פרחי החומצה שבשדה זה. הסברתי לו מה שהסברתי והתפלאתי על הרצינות שבהקשבתו ועל המעבר החריף מהשתובבות לרצינות.

ד"ר יעקב קופטורניסקי

גם אדם הרגיל לשוטט בארץ מתענג השנה כפליים למראה הרוויה שנתברכה בה האדמה ולקול המיית הזרמים בנחלים והוא נזכר בנופים הרחוקים יותר מן המדבר מאשר ארצנו השחונה, וברדתו דרומה ונגבה ישמח כפל כפליים במעטה הירק המרענן והמכסה כל שדה ורוע וכל חלקת בור. ולפתע, באמצע חודש אדר, על פני אדמת הליס בין צבעי אבני הצור ועל רקע החול של הנגב צצים סימני חיים בעומק, למגע הקסם של טיפות הגשם בזרעים הרדומים ובפקעות החבויות בצניעות סבלנית מזה שנים נובטים ומציצים בשלל צורות עלים, ובוריות מפתיעה. כמעט בלי גבעול ועל פני האדמה פורצים בפריחה איריס אדום וסגול, ערטנית צהובה, הלילך של מלוקומיה הטוריים, ומומית לבנה, סגנונית ורודה וצבעוני אדום וכוך נגסי. צצים הם למרות הקור בלילה וממהרים לפרוח פן יחלוף הקסם ותשוב רוח אחרת — ממזרח — וכל השמחה תתנפץ.

מי שבא השנה לביקור בארץ הנבטים ובעריהם: חלוצה, שבטה, עבדת, ניצנה וכורנוב — יכול לתאר לעצמו שאכן מדבר זה היה פעם מיושב ישוב של קבע. אם מקור תרבות הנבטים (אולי מהמלה נוודים) בשבטי נוודים במדבר — אולי הרי הנגב שלנו היו בעיניהם גן עדן (עם 50 מ"מ גשם בשנה), אשר כמוהו לא ראו בסלע אדום. הנבטים המחוננים (למרות שלא השאירו לנו תעודות רבות בכתב) הצליחו לפתח כלכלה, חקלאות ותרבות באמנות הבנייה, הפיסול והקרימיקה עד לרמה מפוארת. הערים של הנבטים בנגב שימשו כתחנות ומשמר בדרכי הכלכלה והמסחר עד לגמל עוה. הישג מדהים הוא פיתוח החקלאות במדבר של הרי הנגב. מתוך שני מליון דונם שיש בהרים אלה — 40 אלף ניתנים לזריעה ונטיעה. אל שטח קטן זה (2% מכל שטח הרי הנגב) הם היפנו את מעט הגשמים היורדים בהרים — באמצעות תעלות שטוחות ועל פני הסלעים לשם אגירה של מי שתיה ולהרות השדות הורזעים חיטה ושעורה, והכרמים. דוגמה משוחזרת של חקלאות זו יש בשבטה ובעבדת חלקות הרובים וייתם, גפן שהניבה 75 ק"ג ענבים וכן פרי נשירים. השיחזור הוא פרי עבודתו של פרופ' אבן ארי.

ממלכת הנבטים התמוטטה לפני אלפיים שנה עם הגיע הרומאים לאזור זה של העולם. גם לרומאים שימשו הבנינים היפים והחוקים שבנו הנבטים ועל כן נשארו עד היום על תילם. אחרי הרומאים כבשו הנוצרים את לב החושבים, בנו כנסיות או התאימו את הבנינים הישנים לעצמם. משהו מההוי בתקופה הביזנטית אפשר ללמוד מ-300 פפירוסים שנתגלו בניצנה, והרי קטעים מדו"ח של הוצאות כספיות של 2 סוכנים מסחריים: „במהיר הנערה השפחה ניתנו 2 סולידו נוסף לגמל שערכו 6½ סולידו“. (סולידו הוא מטבע יציב מאוד). „שולם למלוה הסרקני (משרש סרק'מורח) שלקח אותנו על ההר הקדוש 3½ סולידו. הלכנו לתפילות בהר הקדוש ונתנו מנחה בערך סולידוס אחד“. „נתנו עבור חמור 2½ סולידו והוא מת. 10 סולידו הוצאנו על דברים שונים בהודמוניות שונות“. ועוד מספרים על קניית צמר, יין וחטה, דגים ושקדים, סוסים ונאקות.

הכיבוש של הנגב ע"י הערבים לא הביא להרס הכנסיות היפות עם הרצפות ממוזאיקה ושיש. יש תופעות שונות של כתובות מהקוראן על קירות כנסיה וכן מסגד קטן שנבנה על-יד כנסיה גדולה כעין מעבר סובלני לאיסלם. בחורבות בכורנוב אשר נחשפות עתה ע"י אברהם נגב נמצאו מטמוני מטבעות רבים, ציורי קיר צבעוניים, ארוות הדומות לארמונות ועוד פפירוסים. אין עיר דומה לחברתה הן מבחינה כרונולוגית והן מבחינת הצורה וסדר תולדותיה. לפי שפע החרסים ורובות המטבעות שנאספים אחרי הגשם (המגלה אותם) ע"י מבקרים היתה בערים אלה פעולה מסחרית רבה.

כל אדם בישראל אשר הפסיק להתפעל מהטכנולוגיה המודרנית והישיגה ילך לארץ הנבטים ויתפעל מיפיה. על ועדת התרבות לעודד טיולים כאלה למען העמק בידיעת הארץ — פניה, תולדותיה וסגולותיה.

זמנתי האלמטה

לדינה שלום,

לאחר קבלי את הידיעה, והנסיעה הארוכה, וגם כאשר הלכתי אחרי ארונו של אפרים, חשבתי לי: אפרים בודאי משוטט לו באיזה שדה עכשיו, כי הרי לא ייתכן שיצטמצם כל כך, שיגביל את עצמו כך.

פרחים רבים הונחו על קברו של אפרים, ואילו אני רציתי להניח ביניהם קוף. לא מעוגל, אלא קוף שחוחיו נשלחים לכל הכוונים, קוף דוקרני וקוצי מאד. כי היה בו, באפרים, מן היופי והשמחה שבפרחים, אך גם מהטעם של הקוף. ומי כמוך ידעה את טעם שניהם, את ההנאה העמוקה, ואת הכאב.

איך חייר אחרי אלה עד שלבסוף כבש אותה, הענין בבילוי אתו, הידע שהיה ביכולתו להעניק, אף פעם לא שמעתינו מטיף מוסר, אף פעם לא כעס ולא הרים קולו. ואיך פרק את מה שהצטבר בו, ומתי? האם בזמן שלא לקח חבר מוכר בטרמפ? אולי בזמן שפעע בלי כוונה בחבר, מתוך שלא יכול לייצרו הרע? כן, אלה הם חלק מהקוצים שבו. אבל אף פעם לא נטרתי לו טינה על כך, כי ידעתי שבתוכו, בסתר, הוא נאכל בגלל חולשותיו אלה, והוא מוכה. והיה גם אפרים שיצרו הטוב שולט בו, והוא נותן ונותן בלי גבול ואוהב ומעניק ומענין כל כך... ואהוב, ומושך לספר לו על הכל, לשוחח, להת-רשם יחד.

אפרים, שמנעו בצמח ומר, כמו באשה אהובה, מתוך ענין ויחס עמוק — ותחושה נדירה ליופי. אפרים שלא מחמיץ שום הזדמנות, שום אפשרות להתנסות, היודע טעם אהבה, אכזבה וקנאה.

וכל זה לא יהיה יותר, אני יודעת, ולא אראנו עוד. רק בכוח חיוניותו העזה הוא הווה וממשיך, אפרים, שהוא פרח וגם קוף... והוא חי.

אתך,

צביה

לחה עם סבא

„שניא, אתה זוכר שאתמול היינו אצל סבא וחוא לא הרגיש טובו“
„כן“.

„אז בלילה סבא מת“.

„זה נורא עצוב“.

„נכון“.

„זה נורא עצוב לדינה“ „אמא, מה זה שאיש מתו“

„כשאיש מת הוא לא רואה ולא שומע ולא נושם. הוא לא מרגיש יותר“.

„ולחזיו את הרגלים הוא יכולו“

„לא, הוא לא יכול בכלל לזוז“.

„למה סבא מתו“

„אתה זוכר שלפני שנה סבא שכב בבית חולים. זה בגלל שהיה לו משהו בלב.“

עכשיו זה חוזר לו ומזה הוא מת“.

„וזה כאב לו“

„לא, הוא לא הרגיש כלום. הוא ישן ומת בלילה בלי להרגיש כלום“.

„אז זה נורא עצוב“.

„אמא, סבא הוא אבא של דינהו“

„לא, הוא בעל שלה“.

„אז מי הבנים שלו“

„בינוש, הלל ודסיו“.

„ומה הוא שלנו“

„הוא גם אבא של אבא ודדה ורותי“.

„אז גם לאבא נורא עצוב. אמא, אני רוצה ללכת לראות את סבא“.

„לא, כבר לקחו אותו לבית חולים“.

„אבל בשביל מה לקחו אותו לבית חולים אם הוא כבר מתו“

„בבית חולים בודקים למה הוא מת ואחר־כך מכניסים לארון מעץ“.

„למהו“

„כי כך נהוג“.

„סבא כבר לא ישחק אתי, הוא לא יוכל להוציא לי את הלשון של הפרפר.“

אמא, מה זה שאיש מתו“

„שניא, אתה תלך בערב עם דור“.

„למהו אבא לומדו“

„לא, אבל אבא ואני נלך ללוויה“.

„מה זה לוויהו“

„לוויה זה שמלווים את האיש שמת לבית הקברות ושם קוברים אותו“.

„ושמים עליו אדמה ואבנים בכדי שלא יראו אותו. גם אני רוצה ללכת ללוויה“.

„אנחנו נלך בפעם אחרת“.

„נשים פרחים לקשט“.

„נזכור תמיד את סבא כי הוא היה סבא טוב“.

„איך נזכור אותו“

„נסתכל בתמונה“.

„יש לנו תמונה בחדרו“

„כן, איך סבא שותל אתך בט“ו בשבט, ואיך שהוא מרים אותך עם הכסא ביום הולדתו“.

„אמא, אבל איך זוכרים מתמונה“

„כשרואים את התמונה נזכרים באיש“.

„נכון שזה נורא עצובו“

(לאחר השבעה ביקור בבית הקברות)

„שניא, אתה רוצה לראות את הקבר של שבא ז'
„כן, וגם נשים לו פרחים, נקטוף מהגינה שלי את הכי יפים. צריך גם צנננת שפרחים לא יבלו“.
בדרך לבית הקברות : „נכון שלשבא נורא לא נעים ועצוב לו להיות לבדו“
„אחרי שמתים כבר לא מרנישים כלום“.
„לא, התכוונתי שעצוב לו כי הוא לא יוכל לשחק עם הנכדים שלו“.

כאן

שבא העובר בין בתי הילדים, אוסף נכדיו עימו והללו שבויים אחריו, כי אין זה שבא רגיל, זהו שבא המנהיל לנכדיו תורתו הוא : מעוף הדבורה, לשון הפרפר, מחלות הצמחים, דרכי ערצבים ותולעים, עושה עימם נסיונות ומוכיחם כי ישנם גם כשלויות. שבא המאבק פרי העץ בנגו ומרים נכדו אל על לספק רצונו, „לעשות כמו שבא“.

זהו שבא היושב עם נכדיו ומפסל ברגעיני אבוקדו, חורו מחרוזות מורעים, מוצא את היפה והמיוחד בנורו עינים. לכל נכד מוצא הוא את המתאים לו. זהו שבא המעניק לאהוביו כמעט כל הטמון בו.

שיחה ערה, כשהחדר מלא מסובים. אדם אחד הופך מיד למרכז ההתענינות בשל שנינותו, בדיחות הדעת שבו, שמחת החיים הקורנת ממנו אל היושבים כולם. הכל רוצים ביקרו. יושב בחדר כשנכדיו לצידו, ספר התני"ך בתוך והוא מפליג בספוריו המרתקים. נכדיו פעורי פה לצידו והוא, אל ימי ילדותו חוור, אל בית המדרש ובית החורים. אל הימים שכה אהב ולנכדיו רוצה הוא להנחיל אהבותיו אלה.
אדם יושב על עבודתו :

שבירי עינים, שרידי ורעים, פירות למיניהם, קרעי רעיונות שנתבלו. המפסלת, הסכין, המקדה, כולם חברו בידו האמונה של האוחז בס וסביבו פרי עמלו : „השפן“, „הרקדנית“, „אדם חושב“, „משה“, בת יפתח“. כל אלה מחוי יוצרים לוקחו.

הנה שבא כפי שהיה וכפי שנוכרנו תמיד.

ז ח ב ה

לדינה היקרה, שלום!

נסיתי כמה פעמים לכתוב אליך, ולא הצלחתי. הרהורים על אפרים מעוררים בי כל כך הרבה רגשות שאיני יכולה לעמוד בהם.

לי, ולרבים אחרים כאן, היה אפרים לא רק דוד, חלוץ או ידיד. אפרים היה סמל עבורנו, סמל של ישראל החדשה — המתחדשת וקמה לתחיה. הוא היה גם תלמיד חכם, מומחה בשדה מחקרו המכיר היטב את תולדות עמו וארצו, וגם אנשים אשר לא הכירוהו אישית, אלא על ידי קריאת מכתביו הרבים מחיי הארץ, נוכחו שגדלה בלבם אהבה וידידות אליו. אכן פטירתו הפתאומית היתה אבידה גדולה לא רק למשפחתו הקרובה אלא גם להרבה הרבה אנשים אשר באו איתו במגע.

מה מוזר ועצוב לי בחשבי שבבואי ארצה לא יבוא עוד אפרים לקבל את פני, את פני ילדי — לא יהיה שם לשוטט איתנו ברחבי הארץ, על הריה ובחורן עמקיה. זכרונות טיולים שערכנו בעבר אף פעם לא ישכחו ממני. אפרים היה מדבר ומסביר והתניח היה קם חי לנגד עינינו. אני מרגישה שהודות לו ולהסברותיו נהיתה ישראל חלק כה חשוב של חיי וחיי ילדי.

י. מ.

דינה יקירתי

אני כותב את המכתב הזה בשם בני הדור הצעיר.

לכל אחד מאיתנו, כאן בדטרויט, יש הרגשות וזכרונות אישיים הקשורים בחיי אפרים היקר, בהתייחסות הפרטית של כל אחד ואחד מאיתנו מפעמת הרגשה משותפת של חום, ידידות ואהבה. מרביתנו בילו רק רגעים מעטים בחברתו של אפרים, אך כל אחד מביקוריו אצלינו העשיר אותנו על ידי חוויה משותפת של חום ואהבה שהקרין וזה ישר עמנו לשנים. רגישותו וכשר ההקשבה שלו גילו לנו עד כמה התעניין בחיינו, ודאג לנו. הכינו בצניפה רבה למכתביו הפואטיים והיינו מעבירים אותם איש לרעהו. תיאוריו החמים והצניפיים של מאורעות, מקומות ובני אדם שפגש בנסיעותיו — כושרו להאיר ולפתוח לפנינו את כל החיים בישראל, חוש ההומור הנפלא שלו, ועומק רגשותיו — כל אלה העניקו תוכן וגוון אישי לקשרינו המשפחתיים עמו ועם הארץ. אחת משאיפותיו היתה להעביר אלינו את אהבתו לארץ. את ידיעת הארץ, שמחת החיים בה, והגאווה שבנטילת חלק בהתפתחותה — בכך היתה הצלחתו רבה. אלה מאיתנו שעלה בידם לבקרו בארץ שותפו בחוויה זו, וכאשר ביקר אותנו כאן, בארצות הברית, נהג להעביר אלינו מקצת מחייו בארץ. פסליהדלעת האמנותיים: היטובי עץזית שלו, ואפילו הפרחים הטריים מגינתו.

ג'רי ודבורה מלמוד
דניאל ויהודית מלמוד
ריטה ומל סידמן
ברכה (למד) לינדמן
רינה ומקס ברונסטין

דוד ופייגא דומכי
דורים ומנפרד וורנר
כטי ודיק פקס
ברנרד ושורלי מלמוד
ברברה ומנדר פאפא
אמיליה וצבי סטיינר

מתוך הכתבים

לדינה

היום ראש חודש ניסן, וכנראה יהיה גשם. היום היו הרי העמק והרי נפתלי ממערבו כפי שעוד לא ראיתם עד היום. אמש שכבתי לי בצריף והסתכלתי בשקיעה — תנופות חרמש צבעוניות, טל מותו ומתמזר לצבעיו בשמש העולה — מראה השמור רק לקוצר המשכים לשדהו; ואלה העננים, או רמזי העננים שילוו את השמש בשקיעתה. עוד שלש שעות תעבורנה עד שתעלם לגמרי, כי לא בקלות תעזוב את העמק הזה — עמק החולה. הבוקר פחות קר מהרגיל. לכבוד זה לבש העמק מעטה תכלת דק מן הדק — מעשה מלמלה וסלסלה, וכל חלקיו נראו מבעד מעטה זה. אבל הרוח הקלה שהחלה לנשוב מן הלבנון העיפה את מעטתו לעבר הרי נפתלי שכוסו בתכלת שקופה שלא מן העולם הזה; והשדות — חלקות החלבוב הבהיר, החיטה הכהה, השעורה המשבילה, בריכות הדגים, מרפקי הנהרות המתחבאים, הביצות בדרום, מי מרום, שלגי הלבנון, החף הטוב — החרמון — כולם נראו ביפים המסנוור. בצהריים היו הרי נפתלי כבחלום — ורק חולם־פיקה יכול היה לראות את ערית הסלעים אשר ויתרו על פוריותם למען העמק מתחת, ורק במשכבות בודדות, פה ושם, שמרו על העפר הפורה המוריק עתה בשלהי החורף. וצלעות ההר היורדות מלמעלה עד למטה כמבטאים את נענעויה ההר הגבוה לעמק הצנוע הרובץ לו בנחת מתחתיו. ערוצים הם במצב רוח עמקי להר. גם אדם גבה־קומה מרגיש לפרקים לא טוב כשראשו מתנוסס מעל לחברו, ומתכוּפף קצת ושח את כתפיו — כך גם הרי.

שלום לך, שלום רב משני העצים העתיקים בדרך, שעל ידם ציפינו לאוטו, שלום מאפיק „התנור“ אשר בו עברנו יחפים בלילה, ומהגשר עליו עמדנו וראינו, כראות ילדים תמהים, זוג אוהבים בחיבוקם — את הנשיקה האחרונה שנתנה השמש לחרמון, ושקעה; שלום מארבעים העצים העתיקים המעוררים בי קנאה (כל כך הרבה זמן הם תקועים במקום אחד); מהואדיות

והנחלים; מהאפיקים הרועשים והערוצים הסואנים
המבתרים את כל העמק הזה, שלום לך. שלום רב
מגלי הפסגות של הרי הנליל העליון המתעלות כמתחרות
להגיע השמימה, עד שההרים הקיפו וסגרו על העמק
הזה כתינוק החבוק בחיק. שלום מזכרון ימים נוניס,
ורוב טוב.

כידוע לך, התחיל הערב „מבצע האדיבות והנקיון“.
יונתן והלל שחבו את דסי על הידים מן המרפאה
(תחבושות לפצעים) בעד 10 נקודות. אברהמ'ה אמר
שלום כשנכנס לחדר — נקודה אחת; כיבד את כולם
בביסקויטים (5 נקודות). יצא וזכנס לחדר כמה פעמים
בכדי להניד שלום, נקודה אחת כל פעם עד שהצליח
לצבור 48 נקודות. אבל אחר כך נתן לדסי איזו בעיטונת
והפסיד 20 נקודות. בסוף השכיב אותה אחרי שעזר לה
בחדר לעשות פיפי, ולנעול את הנעלים (כל נעל 5
נקודות). הלביש לה את הסוודר (כל שרוול — נקודה),
השכיב אותה בשמחה והקריא לה ספור (50 נקודות
קבל בעד כל המבצע הזה). אני השכבתי את הלל
והוא קרא לי את הספר „אלוף הציזובטים“ בבחירות
ובחן שגרם לי נחת עמוקה. אחרי כן השכבתי את
אברהמ'ה, הוא רחץ שיניים ופנים, הסתרק — והגיע
עד 100 נקודות. הלל גם כן רחץ שיניים ועם הסיפור
ביחד צבר 55 נקודות. יונתן הפסיק לספור אחרי 50
נקודות. אחרתי לבוא אליו, אז לא התרחץ ולא הסתרק.
לאברהמ'ה הבטחתי 25 נקודות בעד כל ארוחה שיאכל
יפה ושלומית תאשר זאת. 25 — כי זה קשה לו לפי
דבריו. מסרתי גם לשלומית שהיא תדע על ה„מבצע“
ותיער לו על מעשים חיוביים. את אברמ'ה אי אפשר
היה להכיר הערב.
העירותי להם שרק היום אני מתכוון לעשות את חשבון
הנקודות בקול רם ובעתיד אני ארשום לי בשקט את
החשבון והם רק יעשו את המעשים.

יום שלישי בשבוע, י"ט בסיון, התש"ג.

לרותי בתני היחידה ברכה!

עכשיו ערב — השעה שאני רגיל לראותך, לשחק איתך,
להעיק אותך ולסובב מעלה מטה כמו בקרוסלה. אני
יושב מול ים הכנרת ומביט, מביט, מביט ורואה את
פניך המתחלפות בזריות, משנות את ביטויין לפי מה
שאת מספרת, וכך גם הכנרת, המשנה את טעמה ואת
גווניה בו ברגע וכהרף עין.

ומפני זה, ההרים, הרי הגולן אשר מעבר לכנרת מזרחה, והרי הגליל התחתון שעליד טבריה, כל ההרים אשר חיים פה בסביבת הים, אוהבים לרוחץ את רגליהם במים שלה.

ויש כאן הר אחד שהוא קצת רחוק משפת הים, וגם הוא הושיט רגליו, והכניס אותן המימה. חם להרים פה, כי כאן עמוק, גם הים וגם היבשה וגם האנשים שבאים הנה מרגישים עמוק. מנוחה להרים פה. גם למים וגם לאנשים שבאים הנה. ועל כן בנה טיבריוס הקיסר הרומאי את העיר פה; והמים נחים בכנרת, אחרי שהם נוזלים, יורדים וגולשים במהירות ובשאון מן ההרים. השלג של החרמון כשקרני השמש החמות רק נוגעות בו, נמס, נהפך למים נוצצים והם רצים, שמחים ועלילים, בין אבנים וסלעים של הרי הגליל עד שהם מגיעים למי מרום; פה הם רוצים לנוח ולהשאר. אבל צר המקום ולכן הם מתפשטים בכל עמק החולה. פה רחב המקום אבל לא עמוק, והם מתלככים ולא רוצים להשאר, כי אם מחפשים את הדרך לכנרת — פה הם סוף מוצאים מרגוע, והם הרבה, שקטים וחלקים, ולא זזים כמעט, כי פה טוב להם. כשנחה רוח טובה על המים, הם מדגדגים את כפות רגלי ההרים, ואו ההרים צוחקים ומעט העשבים והשיחים שעליהם מרשרשים, וכשרוח יותר חצופה קצת באה אליהם, הם עושים מההרים המשתקפים בהם, פרצופים מזורים ומשונים.

אבל אחרי שהם נחים פה כמה ימים, הם שוב מפסיקים את המשחק הנעים והשקט עם ההרים הטובים, יוצאים מהכנרת, עוד פעם מדלנים על אבנים וסלעים, מתפתלים בין שיחים וקנים, בורזות ובשצף קצף ממהרים וזורמים, נמשכים ומגיעים עד לסוף דרכם, ים המלח, ים המות. שם הם נחים כבר עד שהם מתנשאים ועולים השמימה, אבל עכשיו כבר הגיע הלילה והירח צייר פס אור על פני רוחב כל הים הדומה לכנרת, אבל ענן קטן אשר צורת אווה צעיר לו כיסה את פני הירח והפס נקרע. ואני ירדתי לבדי באמצע הלילה לים ורציתי לספוג קצת מן המנוחה בשביל לשלוח לך.

וכשחזרתי לכתוב את הציור הזה אלייך, פגשו אותי הנוטרים ושאלו אותי: „מי אתה?“, כי אני הייתי האדם היחיד שהלכתי ברחוב; ענית להם שיש לי בת ברמת יוחנן, שהבטחתי לה לשלוח תמונה, אבל לא יכולתי לקנות תמונה יפה בחנות וירדתי לים שאוכל לצייר לה במילים תמונה. אז נתנו לי ללכת ואם תרצי, תקחי עפרונות וציירי לדוד את ההרים, הים, הבתים של טבריה, הירח, ואת הענן הדומה לברווז, תודה.

שלום לכם מאביכם אוהבכם

א פ ר י ם

יום חמישי בשבוע — כ"ח בסיון, התש"ג.
לרותי בתי המודה — ברכת הרים בגליל —
ברגע זה עלתה השמש מעל לראשי הרי הגולן אשר
מעבר לכנרת והרי הגליל — אור וצל משחקים במחבואים
עליהם, והאור תמיד מצא את הצל בערוצים ובואדיות
ודופק אותו „אחת, שנים, שלוש, צל“; והצל יוצא
ממקומו, וההר כולו מתעורר ופוקח עיניים בחירות
לקראת עין השמש.

ואת, חמדתי ככה מופיעה אלי כל יום ויום, בומן שאני
קורא ספר.

שערך ועיניך וכל פניך הבהירות מבצצות מבין השורות
של הדף כעניים בהירים וקטנים העולים עם שחר מבין
גלי הים, עולים ומקשטים את השמיים אשר כוכביהם
זה עכשיו דהו ונעלמו.

אתמול לפנות ערב — הניעה הנה רוח בטוחות מן הים
הגדול שעליד חיפה — ואני רציתי שאת תהיי אחד
מגלי הרוח הקלה, ושתוכלי לבוא הנה עם ערב, לרענן את
רוחי עם צאת חום חינוך.

לו היית פרפר קטן, בהיר גוונים בכנפיך — היית בוודאי
פורשת אותך על מנת לבוא על כנפי רוח בטוחה אלי.
חבל שאינך יונה צחורה — כי או היית באה אלי כאל
השובך הריק, המתגעגע והמצפה להמיית דיירי שיצאו
לתור אחר מזונם.

ואם גם תתמהמה שוב תשוב היונה אל שוכבה, כי פתוח
תמיד הפתח ואין סוגר אותו. עד שנתראה, תותי, שלום
לך ולדוד הקטן.

ובינתיים אני שולח לך נשיקה, שמתי אותה על קרן
השמש הראשונה שזרחה בקר. ולפנות ערב תחפשי
אותה על קרן השמש האחרונה — תמצאי אותה —
ותהייה לך נשיקת לילה טוב לחלומות 10 על

א ב א

לרותי החביבה איגרת קטנה :

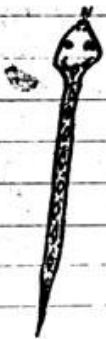

גשמי זעף, רעמים וברקים באו לארץ. עבים שמיים ועבים
מכסים את פני השמש ואת פני הלכנה ואיני רואה
עכשיו מתי שאני אוכל לשוב לראות אותך ואת האחים
הקטנים.

אבל אל תגעגעני — בוא אבוא עם סיפור חדש בפי,
לספר לך ולשכניך בחדר שנתך.

אינני יודע אם אוכל לבוא לנמור את זריעת האפונים,
בגלל הבוץ הרב בחלקה, אבל אם אני לא אגמור, יגמור
מישהו אחר.

היו בריאים ושלמים, ותכתבי לי על המסיבה של סוף
הנושא.

א פ ר י ם

זך 4	זך 3	זך 2	זך 1
	גדול	פה	מכתב
בעמק	שמו	קוראים	לזוד
הזה	צפע	זי	בני
יש		אבני דוד	היפה
חרבה		בצמק ובזמן	מאבא
ג' אונסים		פי	אפרים
הם		אתה	בעמק
פמו		בני	החילה
פרות	תפסתי	הבכור	שלום
	גם	אתמול	לך
אבל	סרמן	הרגתי	דודל
דלונ' כלבים	גדול	נחש	הערבים
	וצב	ארסי	

8	7	6	5
9	9	7	9
אָדער	חליל	פֿל	פֿי
שײַעֶשֶׁה	מִקְרָה	יום	הֵם
גם	סוף	זא	אֲנִי
לֵךְ	הוא	אֵלַי	לִבְּרִי
חליל	כָּבֵד	לִשְׂדָּה	בְּבִצּוֹת
כִּי	יִזְדַּעַ	עֲרֵבִי	וְזִנְבוֹת
וְאֵנִי	קִצֵּת	קָמוּ	אֲרוֹנֵי
אָבִיא	לְחַלֵּל	רוּעָה	יֵשׁ
לֵךְ	סִפְרֵתִי	גַּמְוִסִים	לֵהֵם
אֲתוֹ	לוֹ	הוא	בְּשִׁבְיָל
כַּתוּב	עֲלֵיךְ	עֲשֵׂה	לְגֵרָשׁ
עוֹד	וְהוּא	לוֹ	יְתוֹשִׁים
מִכְתּוּב			
לְאַבְיָה			

לדוד המתעמל יפה — תודה

1. בעד הציור
2. בעד המכתב הכתוב
3. בעד המכתב המודפס במכונה.

והנני לענות לך :

את הסרטן תפסתי בתוך מעיין מים היוצא מתוך האדמה. ויש פה הרבה מעיינות כאלה, ובהם צבים, צפרדעים, דגים, שבלולים וסרטנים. אבל יש גם הרבה יתושים בתעלות ובמעיינות, וביניהם יתושים שמעבירים את מחלת הקדחת. אמא תסביר לך איך הם עושים את זה, ומה זה קדחת.

את הנחש הרגתי בזמן שקצרתי בחרמש, חתכתי אותו קצת, והילדים הערבים שעמדו עלידי נבהלו מאד, כי היה זה נחש ארסי. והם רוצצו את ראשו במקלותיהם. איך שהערבי הקטן — חסן — עשה את החליל — אסביר לך כשאביא לך אותו.

בינתיים אני שמח מאד שהצלחת כל כך בהתעמלות באחד במאי, ושהתמונה ששלחתם לי היא כל כך יפה, וגם שאתה ילד טוב, חביב וגם בריא. תכתוב ותצייר לי עוד.

שלום ולהתראות,

א פ ר י ם

ל ר ו ת י

והיה כי תישוב ביום מן הימים רוח זלעפות ואימים, או רוח כוחות ונעורים, הספינה נישאת חסרת נתיב — עולה יורדת במשברי החיים — אז יפנה רבי החובלים אל מצפנו... רבים המצפנים אשר לאדם. הבה ואמנה לך: יש מצפן ההנאה, ומצפן הרגש, ומצפן העם (ז.א. הכלל) ומצפן היחיד, ועוד... כל אחד מוביל למקום אחר — אחד להנאה גופנית, אחד להנאה רוחנית (בניגוד לנף), אחד לטובת הכלל ואחד לטובת ופיתוח היחיד מעל לכל. כל אחד ממצפנים אלה מראה נכון — אבל אין אפשרות ללכת רק לפי מצפן אחד. מעל לכל יש מה שקוראים: החברה! שבה מוצא האדם את כיוון כל המצפנים מרוכזים וכך, דרך חברתו ימצא אדם את סיפוקו, אושרו, ישותו ותוכן חייו. אלא שיש ולפעמים נדמה: לא חברה זו! פטה מורגנה! אני אומר לך, חוץ מיוצאים מן הכלל (לטובה או לרעה) כל חברה היא דוגמה של כלל האנושות. ונדמה לי שרמת-יוחנן היא דוגמה לא רעה...

ד' בפסח — כפר סולד.

שלום לך רוני מעמק החולה, המשובץ שדות ירוקים מניבי לחם ועשן כבד וכחול העולה מכל כפר ערבי. שלום לך מהר החרמון לבן הראש, הנקרא בפי הערבים „ג'בל אישיין“ (ההר המכובד). שלום לך מחלקות השעורה המצהיבות בשבוליהן מלאות התקוה ומהשדות החומים החרושים, אשר בתוכם התחילו כבר להחיות שרשים לכנבנים את גרעיני התירס הצהובים; וממרפקי הדרן, החצבני, הבניאס ומכל בניהם הפלגים ובנותיהם. מהתעלות מקושטות הפטל, ומעדרי הגיאמוסים השחורים המתפלשים בביצות, ומפסגות הרי נפתלי ממערב לעמק החולה, ומנרה בראשם; שלום לך מתלחי עטופת עצים ותונת גבורה, ומן התורמוס הכחול השופע, מן הקחון — האביב הלבן — בין סלעי הבזלת האפורים. כל אלה באו ונעמדו לפני ברגע שהנעתה הנה שוב, ותחינה אחת בצבעיהם — תכתוב לבתך יחידתך עלינו, וספר לה מה רבה הנאת האדם החי בפינה זו של ארצנו. עוד הם מתחננים, והנה באה ללספני רוח קלה מן הלבנון ובכנפה ריח מתוק של חציר. תלתן בר כתום-הפרחים מדגזג את נחירי, ולהקות של שפיריות מנתרות סביב כמקבלות אורח ומכניסות אותו בסבר כנפים יפות. וצלילים קלילים של מעינות צלולים גולשים בין סלעים תלולים ולוחשים באוני: יפה פה...

בגלגולי חיי רבים ושונים היו הארצות המקומות והנופים אשר מהם ספגו חושי: במקום שם נולדתי באוקראינה היה גיא תחומי גובל את ההר עליו עמד ביתי, גיא עמוק שאת תחתיתו אי אפשר היה לראות מן הבית, וכל ילד יכול היה להעמיקו לפי דמיונו. ומעבר לגיא הביט עלי הר תלול ומכוסה עצים כהים מלא סוד והוד. מעבר להר הזה סוף העולם הקטן שאני ידעתי, ועל כן מלאתי את התהום ואת ההר בכל החיות הרעות שעליהן ספרו לי הורי, ובכל הנפשות האגדתיות ששמעתי עליהן. גם הבאר ממנה שאבנו מים היתה אי-שם בדרך לתהום. בחורף הפך הכל לובן צח עליו גלשו, הילדים, במגררות...

כבתי יחידתי, ברכה,

ברכת אב אוהב לכתו הבכורה,

ברכת קצף הגלים בהכות עליהם רוח שובבה,

ברכת הנשף הקריר אחרי להט צהרי יום,

ברכת ימי חופש ועליצות בסוף שנת לימודים,

ברכת רווחה בהיפתח פרונקל.

יושב אנכי ע"י הטלפון הערב — תרוץ. חודמנות טובה מרתקת לכתוב לך מכתב. אמנם כל 5 רגעים מצלצל הטלפון השחור, והנימוס אומר לענות, ואז קול צעקות מצריד גרון: „סלוני אלמוני! טלפון!“ וכשהוא שומע — אני חוזר אליך וממשיך את שיחתי אתך, שיחת רעים. ובין צלצול טלפון אחד למשנהו, באים לבקש סדינים, כי הרי השבוע אני מצווה על הכנסת אורחים. מצוה נאה היא זו בקיבוץ, כמו שהיתה בעיירות ברוסיה, פולין וליטא, בגולה, כשהיה בא אורח ללון ומכרים אין לו. ואחרי שנתתי את הסדינים וסדרתי מקום לאורח, חוזר אני אליך. ורואה אותך: פורשת כנפיך כבת שחף זו החוזרת וצוללת לעמקי הים התיכון עד קרסוליך. שמיחה, אראה אותך — כמו הגל הגדול המבוגר שבא מרחוק, וכשמגיע לחול על החוף, קטנטן הוא, ילדתי, וצוחק שיב, שיב, שיב, עד לצדפים המבריקים בחול החם. מרקדת, אראה אותך — כמו סיס זריו שסוע זנב. שלה ויורד, מימין לשמאל ושוב עולה ואיננו, וחוזר... עליד הימים, בקרבת חופים, נולדו וגדלו רקדניות גדולות באמנות. ממי אפשר כל כך טוב ללמוד תנועה כמו מגלי ים? מי עוד כמוהם יודע בקלות ובלי נוח ובלי הרף — מאז קוה אלהים את המים אל המקוה הסוער, ועד שיקפא כדור הארץ — מי כמו גלי הים יודעים לנוע לשם תנועה, מרוח המניעה ומרצון עליון דוחף, לנאף לשם תענוג התנועה — כמו שאת אוהבת, בלי לעצור בלי להפסיק, עד שנופלים בלי כוח אל חוף איזה שהוא. זהו סוד הרקוד, קל, פשוט, בלי מאמץ אבל בלי לעצור. זהו סוד החיים, גם כן.

ואלה לימודי :

1. גנטיקה — למתחילים.
2. " — למתקדמים.
3. " סמינר (פה לומדים גם המורים שלי בשני הקורסים הראשונים)
4. פיזיולוגיה של הצמח (כולל מעבדה).
5. קרקעות ביחס לצמחים (כולל מעבדה).
6. קורס לנושאים מיוחדים.
7. התייעצויות עם מטפחי צמחים שונים : תירס, אשפסת וכו'. התייעצויות עם מגדלי דבורים בקשר להפרייה.

קניתי ספרים שמנים ואני יחד עם כל התלמידים מתרוצץ מחדר לחדר ולספרייה.

הסתיו באויר — הימים עוד חמים אבל הלילות קרים. עלים שינו צבעיהם, ספק חיים ספק רדומים, וכל רוח קלה משירה אותם ארצה והם קלי דעת ומיואשים מתגוללים ומתגלגלים מרוב צחוק לנורם הצבוע. גלגול חדש הם מתחילים. בשנה הבאה רוחם שוב יקימם בגוף חדש בצורת מין חדש — מעובד ומתוקן בבטן האדמה. וכך הולך שוב העולם.

בברכת שנה מתוקה לכל החברה

א ב א

שמו אפרים

6 בנובמבר 1952.

להללון ואברהמליה — הנמלה שקבלתי בתוך המכתב, אתה הכנסת ! היא עמדה עלידי הקן שציירת ורציתי לגרש אותה ולראות את המילה סיפורי המקרא ב', שגם כן היתה בתוך הקן אבל הנמלה אמרה לי שהיא באה מארץ ישראל ושלא אנרש אותה. אמרתי לה שפה עכשיו קר והיא לא תוכל לחיות כאן הרבה ימים. אמרה היא : אני לא צריכה לחיות הרבה ימים. אני כבר בניתי קן לבנים שלי וגם הכנסתי להם שם אוכל לכל החורף ואני קצת אנוח מעמלי הקשה ואי אסוף אל עמי שמתו לפני שנה. אצלנו בעולם הנמלים לא רוצים לחיות לנצח ולהשתעמם הרבה שנים. באים לשנה, רואים את שמש האביב ואיך הנפנים מוריקות מתוך זמורות יבשות, איך הדגן עולה ירוק ומשתבל ומוהיב, איך פורחים כרכומים בסתיו וחצבים, אחר כך כלניות ופרגים ועצי השקד הרימון והזיתים.

לפעמים נופל ענב מן האשכול הבשל — אז אני עושה מסיבה בקן ושירים ורוקדים עד חצות הלילה. אחרי שכבר היטלנו את הביצים, הכי חשוב זה לטפל בהן וצריך מאד לשמור, כי לפעמים ילד או לפעמים איש או פרה דורכים לנו על הקן והורסים אותו. אז כל נמלה צריכה מהר לתפוס ביצה ולהציל. אם הקן נהרס, חשוב שכל הנמלים בקן תהיינה חבירות ושלא ירבו ולא ילחמו ביניהן

בגלל נרגיר סוכר או לקיקת דבש או טיפת צוף מפרח, רק שיחיו יחד ויגורו בצפיפות ולא יפריעו זו לזו להכניס את הגרעינים שאנו אוספות בשדה בשותפות לכול הנמלות הכושיות שלנו, השחורות.

אחרי שראינו אביב ופריחה, קיץ ואסיף, סתיו וירק, אנו כבר לא רוצות יותר כי את הדבר החשוב — איך לחיות בחברה — למדנו תיכף מההורים, כשעוד היינו צעירות. הם ידעו ללמד נפלא. אתה יודע איך? פשוט ההורים עשו ואנחנו ראינו איך עושים וגם כן עשינו ויצא בדיוק טוב. אנחנו הנמלים לא פוחדות למות ואנו יודעות שכך יותר טוב — לחיות ודי. פעם אפילו היתה נמלה שאמרה שיש לה מטה קסם כזה שיכולים לחיות תמיד, אמרנו לה: אבל לא יהיה מקום בקן לכל הנמלים — גם כל הזקנות וגם כל המון הצעירות. ומה יהיה? יותר כדאי שכל אחת תחיה קצת ותמות — מאשר שכל הזמן תחיינה רק הזקנות ולצעירות לא יהיה מקום ואוכל לא יספיק וימותו מרעב בין כה וכה — ואם יהיו הרבה ימלאו את כל הארץ וארינמלים יתרבו ויזללו אותנו ולא יהיה מקום לאנשים לדרוך על האדמה וידרכו עלינו. לא, לא כדאי מטה קסם כזה. גרשנו את הנמלה הזאת.

אבל האנשים צריכים לחיות יותר שנים, כי עד שהם לומדים ללכת, להתלבש אנו לא צריכות כי אנו לא מתבישות, וגם לא קר לנו בחורף בקן וגם לאסוף גרגרים אנו יודעות כשאנו עוד קטנות ולא חשוב לנו לחיות הרבה שנים.

אחרי שהסבירה לי נתתי לה חופש, והיא ביקשה למסור ככס שחום, וביחוד להלל שכתב „שלום אבא“ וביחוד לאבר'מלע שעכשיו לומד על נמלים — וביחוד לדסי — כי גם היא קטנה כמו נמלה וביחוד לאמא שכתבה מכתב יפה.

חבל שלא הייתי ביום ההולדת שלך הללון — אבל טוב שזה היה נחמד. ושהרימו אותך 8 פעמים. תכתוב לי עוד הרבה פעמים „שלום אבא“, עד שתדע נפלא לכתוב את זה ועוד מילים.

שלום שלום וברכה רבה לכס.

א מ ר י ם

13 בנובמבר 1952.

אני כבר נורא מתגעגע להיות אתכם. כי אין לי עם מי לשחק בערב ואין לי מי להשכיב ולמי לספר. הללון, אתה שואל אותי במכתב אם פה יורדים גשמים ואם יש ברקים ורעמים. עכשיו באמת כבר היה צריך להיות שלג כי כבר נשרו כל העלים מן העצים, אבל הוא לא יורד. גם גשם אין. כנראה יש פה בצורת. אני שמח שראית את אלהים בברקים. פה באמריקה יש טלסקופ הכי גדול בעולם שאפשר לראות בו הכל רחוק מעבר לשביל החלב. אנשים הביטו בטלסקופ העצום לכל הצדדים ואמרו שלא

ראו את אלהים בשום מקום שם והם חושבים שאלהים
הוא בלב של האנשים ולא בשמים בכלל.
הללון — אני עוד פעם מבקש אותך שתצייר לי ציור קטן
בצבעים במכתב הבא.

... אברהם, אתה כותב לי שנמרת את נושא הנמלה. אז
תניד לי אם כל נמלה מטילה ביצים או רק נמלה מלכה
כמו אצל הדבורים. ואם אינך יודע תשאל את רבקה
ותכתוב לי, טוב! בשיעורים על הנושא „תחבורה” תספר
לילדי הכיתה ולרבקה שאני ראיתי את האוטו הראשון
שעשו — עם גלגלים של אופניים ועם המוטור מתחת
לכסא, ובלי גג...

הלל, למה פחדת מהברקים והרעמים, חביבי! הרי זה
היורה! והוא תמיד יורה וכשירים יש רעש. אבל זה
באמת מבהיל... האם אתה יכול לקרוא את המכתב
שלי או אמא מקריאה לך? אמנם גם כשאני בבית אני
לא כל כך בבית, אבל זה גורלי וגורלך, רוב הזמן חסרי
בית...

16 בנובמבר 1952.

אברהם שלי החכם, איך ידעת מה שאני אשאל אותך?
שלשום כתבתי לך מכתב ושאלתי אותך אם אתם לומדים
על החמור והסוס והעגלה. וכבר אתמול קבלתי ממך
מכתב ואתה כותב לי על הגמל והסוס החזק והחמור
הזריז וכו'. אתה נחשת, חושב אני, פשוט נחשת. אני
בטוח שגם מיכאל רוצה לדעת הכל על הלימודים שלך,
אז תכתוב לו גם כן. אולי כבר כתבת לו. כן!
אינך יכול לתאר לך כמה זה נעים וחשוב לקבל מכתב
מהבית כשאדם נמצא במרחקים. זה דומה לשני ילדים
שמחזיקים גומי אחד. אם הם קרובים הגומי חזק,
אבל אם הם מרחקים ומותחים את הגומי הוא נעשה
חלש מאד, ואם יתרחקו עד שלא יוכלו לראות זה את
זה, הגומי נקרע וכל אחד מקבל צביטה. המכתבים
שומרים שהגומי לא ייקרע ומקרבים את האנשים גם
כשהם רחוקים. גם כשאחד חושב על השני — פשוט
חושב ומזכיר אותו — השני יכול לדעת את זה. כי
המחשבה קצת דומה למכתב.

והרבה פעמים אפילו מבטאים את המחשבות במכתב —
אברהם, אתה כותב לי שאני אלמד טוב. יש הרבה מאד
דברים שהמורים לא יודעים. למשל הם רוצים לדעת למה
יש עגבניות אדומות ועגבניות צהובות. או איש אחד
לקח מיץ עגבניות אדומות ועשה זריקה לשיח של
צהובות. אבל בכל זאת כל המרי על השיח היה צהוב.
אבל כשהוא לקח מרח של שיח עם פרי צהוב ושפץ
עליו אבקנים משיח עם פרי אדום וזרע את הזרעים

מהעגבניות — אז מן הזרעים יצאו שיחים עם פרי אדום וגם עם פרי צהוב.

אז הוא כבר הבין שבאבקה הקטנטונת של הפרח יש איזה דבר שמעביר את האודם של הפירות. והאבקה היא נורא קטנה ולא יכולים לראות הכל מה שיש בה, כי חוץ מהאודם יש באבקה גם מה שעושה עגבניות בכלל (במקום לעשות פלפל). לדברים הקטנים האלה שבאבקה שאף אחד עוד לא ראה אותם אנשים קוראים גֵּיִים. כל אחד הוא גֵּי.

הם נראים כמו תולעים כשהם מסודרים הרבה יחד במחרוזות. את כל המחרוזות אפשר לראות במיקרוסקופ עצום. ותולעי המחרוזות הם נורא מצחיקים, פעם הם שמיים וקצרים, ופעם הם נעשים ארוכים ורזים. פעם הם מתחלקים לשניים ככה = = ומחוברים רק בנקודה אחת ופעם הם מסתובבים אחד סביב לשני כמו שילדים עושים חבל משני חוטים והם מתבלבלים וראש של אחד מתחבר עם השני. ולפעמים הבטן מתחלפת אצלם ויוצאים דברים מאד משונים. והעיקר שלא יודעים מה שיצא.

אפילו קורה שתולעת מחרוזת כזאת יוצאת עם שני ראשים ובלי זנב. ואז הזרעים לא נובטים או שהצמח מת כשהוא עוד קטן, או שהעלים שלו צהובים במקום להיות ירוקים, ועוד כל מיני דברים יוצאים מן הכלל. אבל על פי רוב הכל יוצא בשלום אחרי החילופים האלה. ובגלל זה באמת כל הצמחים כמעט הם רגילים.

... על־יד הבית שבו אני גר מתרועעים סנאים קטנים על הדשא. הם גרים פה על העץ שליד הבית. הם מאד יפים אבל פחדנים עוד יותר ואי אפשר לתפוס אותם.

25 בנובמבר 1952.

הללון, במה אתה מאכיל את היונים? של מי היונים? ואיפה השובך? כמה יונים יש לך להאכיל? אל תשכח גם לתת להן מים וגם לשים שק על השובך שלא יתיה להן קר ורטוב בלילה, כי זה לא נעים. תכתוב לי גם על העניינים בכתה א', חביבי, טוב! תודה מראש. תודה בעד הצירור היפה.

ואברהמ'ה גם אותך ראיתי בסרט ואתה שוץ מאד, כמעט כמו אינדיאני. אני אביא את הסרט איתי ותראה את עצמכם, ואיך שרותי מרקידה את דסי ואיך דסי מתלכלכת בשוקולד. זה יפה וגם מצחיק מאד. גם אמא שם נחמדה מאד.

מה שכתבת לי על האירון זה חבל מאד שהוא נפל, אבל כתבת בצורה מאד יפה — ביחוד כשתארת את הצבע שלו וכתבת — „ירוק־חום כצבע האדמה המצמחת עשב ירוק“. אז תיכף ראיתי את הצבעים שאתה מתכוונת לתאר לי. אבל אתה כותב שהטייס ניצל כי הוא קפץ מגובה של 200 ס"מ. איך זה אתה חושב 200 מטר? בעניין הספירה של חדס — אתה מתקן לה? שהיא לא

תשכה שיש גם 6 וגם 7 בעולם! ושי-9 — זה יותר מ-8
אז הוא מגיע יותר מאוחר! ומה עם 11!
דסלע אל תשכחי לשמור לי נשיקה אחת שיחיה לך
כשאני אבוא, טוב!

2 בדצמבר 1952.

קמתי הבוקר ונדמה לי שאני שומע „מע, מע, מע“
חלש מאד של טלה בן יום פועה לאמא שלו. באמת
לא שמעתי אבל נדמה היה לי. וכשיצאתי החוצה ראיתי
שכל האדמה והעצים והבתים מכוסים פרווה לבנבונת
ורכה כמו של טלה בן יום ומן השמים עפים ויורדים
לאט לאט ובנחת פתיתים קטנים ולבנים — עדינים
מאד — ואם רק נוגעים בהם ביד תיכף הם נעלמים.
התדעו מה זה!
ניחשתם נכון.

אני מרגיש כמו זאב! רק קיבלתי מכתב מכס — אני
בולע אותו ותיכף שוב רעב לעוד מכתב.
אברמלע באמת רק הנמלה מטילה ביצים. חבל שכואב
לך הראש השחרחר החמוד. תנוח וייטב לך. היו בריאים.
הללון, עוד תודה בעד הציור והמכתב, כשאני אחזור
נעשה תרגילים קצת בכתובה שתעבור את כל הילדים
אולי, טוב!
אני לא שומע...

שלום ונשיקות

מ א ב א

8 בדצמבר 1952.

לחמודים — שלום ותודה בעד מכתבכם המחמם את
הלב ומרחיב את הדעת ומרהיב את העיניים.
אתם שואלים אותי מתי אחזור. בערך בעוד חודש מהיום.
את היום המדויק אינני יודע עוד. ואתה הללון שואל
מה עשיתי היום. קמתי ב-6.30 והלכתי לבית-הספר.
שם שמעתי הרצאה אחת על זבובים והרצאה אחת על
חיטה. אח"כ אכלתי צהרים: תפוחי אדמה ומרק
ושתיתי חלב (כשאני מתגעגע אין לי הרבה תיאבון).
אח"כ הלכתי לקרוא את המכתב שלכם ועוד מכתב
ממרים ועוד מכתב מהקונסול של ישראל שמזמין אותי
למסיבת חנוכה. אח"כ קראתי על חיטה ועל עשבים ועל
זרעים והלכתי לחדר שלי. קניתי לי קופסת סרדינים
ומלפפון חמוץ ולחם ובגננה ואכלתי. אח"כ קראתי עוד
ספר על זבובים. בטח אתם רוצים לשאול אותי למה
אני כל כך מתעניין בזבובים פתאום! נכון שאתם רוצים
לשאלו! אז תיכף אענה לכם. פה באמריקה מתעסקים
האנשים הכי חשובים בזבובים. לא בזבובים השחורים
שעוקצים אנשים, אלא בזבובים יותר קטנים, שקוראים
להם זבוב הפירות. ולמה מתעסקים אתם? כי רוצים
לדעת על הצורות של בנים שנולדים לחורים שונים.

הזבובים הללו, כל שבועיים כל זבובה מטילה 200 ביצים ובמשך שנה אחת יש לה כבר 26 דורות של נכדים ונינים וכי. בגלל זה עושים את הנסיונות עליהם ורוצים מזה ללמוד על פרות, תרנגולות, יונים, פרפרים ואפילו על צמחים. בין המיליונים של זבובים שמגדלים כאן ראיתי שבת אחד שכל הזמן מחזיק את הכנפים ממושקות ולא מקפל אותן אף פעם. ויש גם זבובים שיש להם עינים במקום 0, וכאלה עם כנפים קטנטנות, ועם שערות כמו קיפוד, ועוד כל מיני. אבל הכי מענין מבין כל הנסיונות היה נסיון אחד שעשו בחימום וקירור. זה באמת הכי משונה, אפילו קשה לשער ולתאר: בצננת אחת היו הרבה גלמים של הזבובים. אתם יודעים שבזמן שפרפר או זבוב נמצא בצורת גולם אז לאט הוא נהפך מזחל לפרפר או זבוב, וכשמגיע הזמן וכל החלקים נעשו לו כבר (הרגליים, הכנפיים, הראש והמחושים והבטן והצבע על הכנפיים — הכל הכל — ולאט לאט וכל דבר בזמנו המתאים). אז כשנעשה חם באביב או בקיץ — הפרפר או הזבוב מוכן והוא שובר את הקליפה של הגולם ויוצא, מתיבש באוויר ועף. פשוט. אבל מה קורה אם בחורף, נניח, בומן שבתוך הגולם נוצרות הרגליים פתאום יחממו אותו בנר או בחשמל? ניסו את זה ולזבוב שחיממו אותו גדלו רגליים גם במקום המתאים וגם איפה שהיו צריכים אח"כ לגדול המחושים. על הראש ממש יצאו לו עוד רגליים. אתם יכולים לתאר לכם זבוב עם רגליים במקום מחושים! זה משונה מאד. אבל מה זה מלמד אותנו? שאם ניקח לא רק זבוב, אפילו זרעים (שזה כמו גולם של צמח), מארץ קרה — נניח זרעים טובים של צמח טוב אבל מארץ קרה — ונגדל אותם בארץ חמה, אז הצמחים לא יהיו כה טובים כמו בארץ הקרה. וגם להיפך.

זכרון יעקב, 15 בנובמבר 1953.

אני מקווה שתמצאו דרך לבקר אותי פה. המקום יפה
מאד — ארמון רם ונישא משקיף על גבעות השומרון
ושפלת החוף והים התיכון. הערפל הדק הנסוך על פני
הגבעות משווה להן צורה של חלום. הנשיאים הלבני
בנים והמקורזלים האופפים את העמק לאורך החוף
— ככבשים רחוצות שעלו מן המים. היום הצטברו כמה
עננות קלות לעב שמן וגשם ירד בעמק יזרעאל. ומצד
הים שמעתי פתאום יריה כמו רעם קצר מאד. פניתי
לשם ומה רציתי שתהיו איתי לראות את המראה
שאני עוד אף פעם לא ראיתי כמוהו. אתה, אברהמ'לה,
בטח זוכר מה שכתוב בסיפור במקרא על המבול: ארו-
בות השמים נפתחו. את זה בדיוק ראיתי: איך שהמים
נשפכים לים מארובה בשמים, מקצהו של הענן לא
האמנתי למראה עיני וקראתי ליתר האנשים והם הביאו
משקפת והסתכלנו וראינו אפילו שתי ארובות שופכות
מים לתוך הים.

... הארמון שלי — בית רמו — כל כך יפה ומסודר
בטוב טעם, בנוי לתפארת ומטופח, כל גינותיו ודשאיו
ושביליו — באהבה — ומגדל גבוה עם מדרגות בצורת
חילזון שנעים מאד לעלות עליו ולהשקיף על כל ארץ
השומרון החולמת.